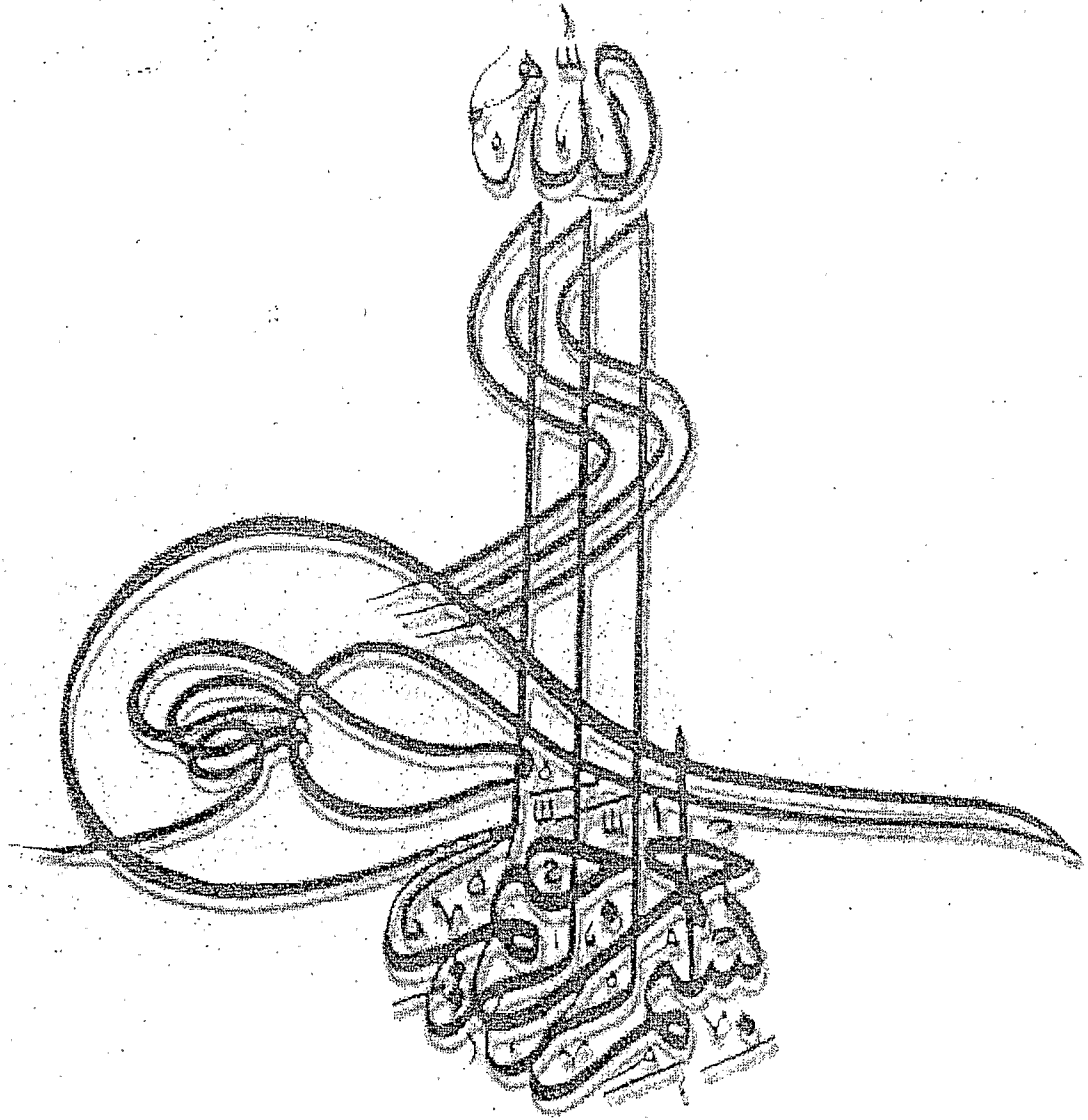

18/1/1908
AK 272

1.7224

دانشکده علوم انسانی اجتماعی

گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری

پایان نامه :

برای دریافت درجه دکتری در رشته جغرافیا و برنامه ریزی شهری

عنوان :

بررسی علل و پیامدهای رشد افقی شهرها و ارائه راهکارهای ساماندهی آن

(مطالعه موردی: شهر یزد)

استاد راهنما :

خانم دکتر ملکه عزیزپور

استاد مشاور :

آقای دکتر کریم حسین زاده دلیر

پژوهشگر:

نجما اسمعیل پور

آذر ۱۳۸۷

۲۳۸۷ / ۱۰ / ۲۱

۱۰۶۲۲۶

تقدیر و تشکر

با ممد و سپاس به درگاه بیکران امدیت، لازم می‌دانم مراتب تشکر و قدردانی خود را از اساتید و دوستانی که مرا در تهیه این رساله یاری دادند و بدون بذل توجه و تشویق آنها این کار میسر نمی‌شد، ابراز نمایم:

- فالص‌ترین سپاس فویش را فاضحانه به استاد فرزانه و عالیقدر سرکار خانم دکتر ملکه عزیزپور که راهنمایی این رساله را تقبل فرموده و با تواضع، صبر و موصله استادانه مرا از راهنمایی‌های ارزشمند فویش بهره‌مند نمودند، تقدیم می‌دارم.

- از استاد ارجمند جناب آقای دکتر کریم مسین‌زاده‌دلیر بخاطر قبول زحمت مشاوره رساله و ارائه نکات ارزشمند در جهت ارتقاء علمی این پژوهش، نهایت قدر دانی و تشکر را می‌نمایم.

- از مدیریت محترم و اساتید بزرگوار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری آقایان دکتر محمدرضا پورمحمدی، دکتر فیروز جمالی، دکتر میرستار صدر موسوی و دکتر بهمن هادلی به لحاظ تعلیم و راهنمایی در طول دوره تمصیل از صمیم قلب سپاسگزاری می‌نمایم.

- از اساتید ارجمند و فاضل آقایان دکتر رمیم مشیری، دکتر پرویر نوری و دکتر محمدرضا پورمحمدی که با تقبل داوری رساله اینجانب را مفتخر نمودند، تقدیر و تشکر می‌نمایم.

- از استاد فرزانه و معاونت محترم معماری و شهرسازی سازمان مسکن و شهرسازی استان یزد جناب آقای مهندس مسینعلی فلاحتیان و مسئول محترم مرکز اطلاع رسانی دانشگاه یزد جناب آقای مهندس زارع که به انماء مختلف مرا در تهیه این رساله یاری نمودند، کمال قدردانی و سپاسگزاری را دارم.

- بالاخره از همسر و فرزندانم به لحاظ زحمات بسیار آنها و نیز تحمل دشواریهای ناشی از تمصیل در دوره دکتری از صمیم قلب سپاسگزارم.

عنوان پایان نامه: بررسی علل و پیامدهای رشد افقی شهرها و ارائه راهکارهای ساماندهی آن، مطالعه موردی: شهر یزد

استاد راهنما: سرکار خانم دکتر ملکه عزیزپور

استاد مشاور: جناب آقای دکتر کریم حسین زاده دلیر

مقطع تحصیلی: دکتری **رشته:** جغرافیا و برنامه ریزی شهری **دانشگاه:** تبریز

دانشکده: علوم انسانی و اجتماعی **تاریخ فارغ التحصیلی:** ۱۳۸۷ **تعداد صفحه:** ۱۶۲

کلید واژه‌ها: رشد افقی سریع، شهر یزد، علل، پیامد، راهکار و ساماندهی

چکیده: از گذشته دور، رشد افقی شهر قدیمی یزد همواره در پاسخ به نیازهای ناشی از افزایش آرام و تدریجی جمعیت آن اتفاق افتاده است. لیکن، در محدوده زمانی تحقیق حاضر (۸۵-۱۳۶۲) این رشد از حالت منطقی خود خارج و به رشد افقی سریع و غیر منطقی تبدیل شده است. این پژوهش در پی شناخت برخی علل و پیامدهای این پدیده و دستیابی به راهکارهایی در جهت ساماندهی آن به روشهای توصیفی-تحلیلی، پیمایشی، تاریخی و علی انجام گرفته است. داده‌های آماری، تصاویر ماهواره‌ای و نقشه‌های پایه از طریق مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و سایر داده‌ها به روش میدانی جمع آوری شدند. عمده‌ترین نتایج این تحقیق عبارتند از:

- ۱- رشد افقی سریع شهر یزد در فاصله سالهای ۸۵-۱۳۶۲، حاصل اعمال تصمیمات مجموعه مدیریت شهری استان، واگذاری اراضی در جهت اجرای قوانین زمین شهری، اجرای پیشنهادات طرح جامع تجدیدنظر ۱۳۶۲، مهاجرت روستاییان به این شهر با انگیزه اشتغال در آن و بالاخره ادغام تعدادی از روستاهای پیرامون شهر در محدوده قانونی شهر یزد می‌باشد.
- ۲- رشد افقی سریع شهر یزد، با جابجایی‌های مرکز-پیرامون، ظهور پدیده رشد پراکنده و نابودی اراضی کشاورزی در این شهر همراه بوده است.
- ۳- ارزیابی طرح جامع شهر و تهیه آن بصورت سیال؛ توجه به برنامه‌ریزی منطقه‌ای در جهت توزیع متعادل و متوازن جمعیت و فعالیت در پهنه استان؛ تهیه طرح جامع بافت قدیم و تعیین سیاستها، برنامه‌ها و اقدامات مربوط به آن، تعیین سیاست مشخص روی زمینهای شهری بطور عام و زمینهای بایر شهری بطور خاص و وضع قوانین در جهت جلوگیری از تغییر کاربری و نابودی اراضی کشاورزی عمده‌ترین راهکارهای تحقیق در جهت ساماندهی مسئله رشد افقی سریع شهر یزد می‌باشد.

قسمت اول: بررسی منابع (پایه‌های نظری و پیشینه تحقیق)

۴	۱-۱ پایه‌های نظری
۴	۱-۱-۱ نظریات رشد افقی شهر
۴	۱-۱-۱-۱ نظریات رشد با تأکید بر ساختار فضایی-اجتماعی شهر
۴	- نظریه رشد متحد‌المركز
۵	- نظریه رشد قطاعی
۵	- نظریه رشد ستاره‌ای
۵	- نظریه رشد چند هسته‌ای
۶	۱-۱-۲ نظریات رشد با تأکید بر رشد اقتصادی
۶	- نظریه اقتصاد پایه
۶	- نظریه رشد کینزین (تحلیل درآمد شهری)
۷	- نظریه آلونسو
۷	- نظریه بازار کار شهر
۷	۲-۱-۱ نظریات رشد افقی سریع شهر
۷	- نظریه مراحل شهرنشینی
۷	- نظریه شهری کاستل
۸	- نظریه ارزش مکانی
۹	- نظریه تکامل طبیعی شهر
۹	- نظریه فرار از آسیب‌های مرکز شهر
۹	۲-۱ پیشینه پژوهش
۹	۱-۲-۱ بررسی منابع داخلی
۱۸	۲-۲-۱ بررسی منابع خارجی
۳۶	۳-۱ بیان مسئله
۴۰	۴-۱ اهداف تحقیق
۴۲	۵-۱ فرضیات تحقیق
۴۳	۱-۵-۱ تعریف متغیرهای تحقیق

۴۳	- رشد افقی سریع
۴۴	- تصمیمات مجموعه مدیریت شهری استان
۴۴	- قوانین زمین شهری
۴۴	- پیشنهادات طرح جامع تجدید نظر ۱۳۶۲
۴۴	- مهاجر
۴۵	- حرکات جمعیتی مرکز- پیرامون
۴۵	- اراضی کشاورزی
۴۵	- رشد افقی پراکنده

قسمت دوم: مواد و روشها

۴۷	فصل اول: شناخت جغرافیایی شهر یزد و بررسی رشد افقی آن
۴۷	بخش اول: بررسی ویژگیهای طبیعی و انسانی شهر
۴۷	۱-۱-۲ موقعیت جغرافیایی
۴۸	۲-۱-۲ توپوگرافی و ژئومورفولوژی
۵۰	۳-۱-۲ زمین شناسی
۵۰	۴-۱-۲ آب و هوا
۵۳	۵-۱-۲ منابع آب
۵۵	۶-۱-۲ جمعیت و شهرنشینی
۵۶	۷-۱-۲ ساختار اقتصادی
۵۷	بخش دوم: رشد افقی شهر در دوره‌های تاریخی گذشته
۵۷	۱-۲-۲ پیدایش و رشد افقی شهر قبل از اسلام
۵۸	۲-۲-۲ رشد افقی شهر پس از اسلام
۵۸	- اوایل دوره اسلامی
۶۰	- دوره حکومت آل کاکویه و اتابکان (آغاز تحول در رشد افقی شهر)
۶۲	- دوره حکومت آل مظفر (ادامه تحول در رشد افقی شهر)
۶۴	- دوره گورکانیان
۶۶	- دوره صفویه
۶۶	- دوره زندیه و قاجاریه
۶۹	- دوره پهلوی تا زمان تهیه طرح جامع تجدید نظر ۱۳۶۲

- ۷۳ ۲-۲-۳ گونه‌های رشد افقی شهر یزد
- ۷۵ بخش سوم: تشخیص و تبیین مسئله سرعت یافتن رشد افقی شهر یزد در محدوده زمانی تحقیق با استفاده از شاخصهای رشد افقی سریع
- ۷۵ ۲-۳-۱ شاخصهای رشد افقی سریع
- ۷۶ ۲-۳-۲ تطبیق رشد افقی شهر یزد با شاخصهای رشد افقی سریع
- ۷۷ - شاخص میزان تغییرات
- ۷۸ - شاخص سرانه مصرف زمین
- ۷۸ - شاخص نرخ رشد جمعیت و نرخ رشد مصرف زمین
- ۷۸ - شاخص هلدرن

فصل دوم: مواد و شیوه‌های تحقیق

- ۸۰ ۲-۱ زمان و مکان تحقیق
- ۸۰ ۲-۲ روش تحقیق، داده‌ها و ابزارهای گردآوری آنها
- ۸۲ - شیوه‌های تحقیق مورد استفاده
- ۸۲ - انواع داده‌ها و ابزارهای جمع‌آوری آنها
- ۸۵ - روشهای تجزیه و تحلیل داده‌ها
- ۸۶ ۲-۲-۳ محدودیتها و مشکلات تحقیق

قسمت سوم: نتایج و بحث

فصل اول: نتایج تحقیق

- ۸۸ ۳-۱ بررسی رشد افقی سریع شهر یزد ناشی از تصمیمات مجموعه مدیریت شهری استان
- ۸۸ - میزان اراضی الحاقی به محدوده قانونی شهر توسط شورای شهرسازی استان
- ۹۰ - میزان تغییر کاربری اراضی بایر به سایر کاربریها توسط کمیسیون ماده ۵
- ۹۱ ۳-۲ بررسی رشد افقی سریع شهر یزد ناشی از اجرای قوانین زمین شهری
- ۹۱ - خلاصه قوانین زمین شهری
- ۹۲ - میزان اراضی واگذاری در شهر یزد بر اساس قوانین زمین شهری (۸۵-۱۳۶۲)
- ۹۵ ۳-۳ بررسی رشد افقی سریع شهر یزد ناشی از اجرای پیشنهادات طرح جامع تجدیدنظر ۱۳۶۲
- ۹۵ - پیشنهادات طرح جامع تجدیدنظر ۱۳۶۲ پیرامون گسترش محدوده قانونی شهر یزد و میزان گسترش شهر ناشی از اجرای آن
- ۹۷ ۳-۴ بررسی رشد افقی سریع شهر یزد بر اثر مهاجرت روستاییان به این شهر با انگیزه اشتغال در آن

- ۹۷ - توزیع جغرافیایی مناطق عمده مهاجرنشین در شهر یزد
- ۹۷ - تعیین مبادی عمده حرکت مهاجران به شهر یزد
- ۹۹ - تشخیص انگیزه مهاجرت‌های روستا-شهری به شهر یزد
- ۱۰۱ ۳-۵ بررسی رشد افقی سریع شهر یزد ناشی از ادغام روستاهای حاشیه شهر در محدوده قانونی آن
- ۱۰۳ ۳-۶ وقوع حرکات مرکز-پیرامون در شهر یزد ناشی از رشد افقی سریع
- ۱۰۵ ۳-۶-۱ نتایج ناشی از حرکات مرکز-پیرامون در شهر یزد
- ۱۰۵ - خالی شدن بخشی از مساکن بافت قدیم
- ۱۰۷ - بلا استفاده ماندن بخشی از مراکز خدماتی بافت قدیم
- ۱۱۱ ۳-۷ ایجاد «پدیده رشد پراکنده» ناشی از رشد افقی سریع شهر یزد
- ۱۱۶ ۳-۷-۱ نتایج ناشی از ظهور پدیده رشد پراکنده در شهر یزد
- ۱۱۶ - افزایش زمینهای بایر در شهر
- ۱۲۱ - افزایش استفاده از وسیله نقلیه شخصی، زمان و هزینه در سفرهای شهری
- ۱۲۵ ۳-۸ رشد زیاد قیمت زمین در پیرامون شهر یزد نسبت به مرکز شهر ناشی از رشد افقی سریع
- ۱۲۹ ۳-۸-۱ نتایج ناشی از رشد زیاد قیمت زمین در پیرامون شهر یزد
- ۱۳۱ ۳-۹ نابودی اراضی کشاورزی در شهر یزد به تبعیت از رشد افقی سریع آن
- ۱۳۵ ۳-۹-۱ نتایج ناشی از نابودی اراضی کشاورزی در شهر یزد
- ۱۳۶ - افزایش نسبی دمای شهر
- ۱۳۹ - کاهش اشتغالزایی بخش کشاورزی
- ۱۴۱ **فصل دوم: بحث**

قسمت چهارم: نتیجه‌گیری و ارائه راهکارهای ساماندهی رشد افقی سریع شهر یزد

- ۱۴۶ ۴-۱ نتیجه‌گیری
- ۱۴۸ ۴-۲ راهکارهای ساماندهی رشد افقی سریع شهر یزد
- ۱۵۳ منابع فارسی
- ۱۵۸ منابع لاتین

ضمائم

ضمیمه ۱: نمونه پرسشنامه تحقیق

ضمیمه ۲: عناوین اراضی واگذاری بر اساس مکان واگذاری در شهر یزد به تفکیک نوع کاربری

در فاصله سالهای ۱۳۶۲-۸۵

ضمیمه ۳: عکسها

فهرست جداول

صفحه

۱۷	جدول شماره ۱: اهداف برنامه‌ریزی کاربری اراضی شهر
۳۰	جدول شماره ۲: اشکال تصرف مسکن در شهرهای بزرگ آمریکای لاتین
۳۹	جدول شماره ۳: تغییرات مساحت و جمعیت شهر یزد (۸۵-۱۳۴۵)
۵۱	جدول شماره ۴: مقادیر پارامترهای دمایی ایستگاه سینوپتیک یزد (۸۵-۱۳۵۵)
۵۲	جدول شماره ۵: معدل بارندگی ماهانه ایستگاه سینوپتیک شهر یزد بر حسب میلیمتر (۵۵-۱۳۸۵)
۵۳	جدول شماره ۶: مشخصات بادهای شهر یزد بر اساس داده‌های ایستگاه سینوپتیک یزد (۸۵-۱۳۵۵)
۷۷	جدول شماره ۷: اندازه شهر یزد و تغییرات سالانه آن بر حسب هکتار در سال (۸۵-۱۳۵۲)
۷۸	جدول شماره ۸: میزان جمعیت، سطح و سرانه زمین شهری در یزد (۸۵-۱۳۵۲)
۷۸	جدول شماره ۹: رشد سالانه جمعیت و سرانه زمین شهری در شهر یزد (۸۵-۱۳۵۲)
۸۴	جدول شماره ۱۰: حجم جامعه و نمونه در مناطق مهاجرنشین شهر یزد به تفکیک منطقه
۹۱	جدول شماره ۱۱: خلاصه مصوبات کمیسیون ماده ۵ استان یزد مربوط به تغییر کاربری اراضی طرح الحاقی به محدوده منطقه ۳ شهر یزد (۸۵-۱۳۶۲) و وضعیت ساخت‌وساز در این اراضی
۹۲	جدول شماره ۱۲: میزان و نوع اراضی واگذاری در محدوده قانونی شهر یزد بر اساس قوانین زمین شهری (۸۵-۱۳۶۲)
۹۳	جدول شماره ۱۳: میزان و نوع کاربری اراضی واگذاری درون محدوده قانونی شهر یزد (۸۵-۱۳۶۲)
۹۵	جدول شماره ۱۴: اندازه شهر یزد در سال ۱۳۶۲ و اضافه سطوح پیشنهادی طرح جامع تجدیدنظر ۱۳۶۲
۹۹	جدول شماره ۱۵: میزان مهاجرنشینی، مبدأ مهاجران روستا-شهری و انگیزه مهاجرت آنها به شهر یزد
۱۰۰	جدول شماره ۱۶: مقایسه میزان اشتغال در شهر یزد و کل کشور (۵۵-۱۳۸۵)
۱۰۱	جدول شماره ۱۷: مشخصات روستاهای ادغام شده در محدوده قانونی شهر یزد بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن قبل از ادغام در محدوده قانونی شهر یزد
۱۰۳	جدول شماره ۱۸: توزیع جغرافیایی جابجاشدگان از مرکز شهر یزد در محدوده پیرامون این شهر
۱۰۵	جدول شماره ۱۹: تغییرات جمعیتی مرکز شهر یزد طی سالهای ۸۵-۱۳۶۲
۱۰۸	جدول شماره ۲۰: وضعیت استفاده از مراکز خدمات محله‌ای در محله فهادان در سال ۱۳۸۵
۱۰۹	جدول شماره ۲۱: وضعیت استفاده از مراکز خدمات محله‌ای در محله گودال مصلی در سال ۱۳۸۵
۱۰۹	جدول شماره ۲۲: وضعیت استفاده از مراکز خدمات محله‌ای در محله شش‌بادگیری در سال ۱۳۸۵
۱۰۹	جدول شماره ۲۳: وضعیت استفاده از مراکز خدمات محله‌ای در محله گازرگاه در سال ۱۳۸۵

- جدول شماره ۲۴: وضعیت استفاده از مراکز خدمات محله‌ای در محله شیخداد در سال ۱۳۸۵ ۱۱۰
- جدول شماره ۲۵: وضعیت استفاده از مراکز خدمات محله‌ای در محله گنبد سبز در سال ۱۳۸۵ ۱۱۰
- جدول شماره ۲۶: وضعیت استفاده از مراکز خدمات محله‌ای در محله دولت‌آباد در سال ۱۳۸۵ ۱۱۰
- جدول شماره ۲۷: تراکم ناخالص جمعیت، نرخ رشد جمعیت، اندازه و نرخ رشد اندازه و میزان سرعت رشد اندازه شهر یزد (۸۵-۱۳۴۵) ۱۱۲
- جدول شماره ۲۸: مقایسه تراکم جمعیتی ناخالص و تراکم مسکونی خالص در ابتدا و انتهای دوره مورد مطالعه ۱۱۳
- جدول شماره ۲۹: میزان مصرف و سرانه زمین شهری در بخشهای مختلف در شهر یزد (۸۵-۱۳۶۲) ۱۱۴
- جدول شماره ۳۰: مقایسه سرانه زمین شهری در یزد با مقیاسهای دیگر ۱۱۵
- جدول شماره ۳۱: مقادیر مربوط به زمینهای بایر در شهر یزد (۶۲-۱۳۸۵) ۱۱۷
- جدول شماره ۳۲: میزان درآمد شهرداری یزد از محل دریافت عوارض ساخت و سازهای شهری (۸۵-۱۳۶۲) ۱۲۰
- جدول شماره ۳۳: زمان و نوع وسیله سفرهای شهری در مرکز و پیرامون شهر یزد ۱۲۳
- جدول شماره ۳۴: میانگین قیمت زمین در محدوده مرکز و پیرامون شهر یزد در سالهای ۱۳۶۲ و ۱۳۸۵ ۱۲۶
- جدول شماره ۳۵: متوسط مساحت قطعات زمین در پروانه‌های ساختمانی صادره توسط شهرداری یزد ۱۳۰
- جدول شماره ۳۶: تغییرات پوشش گیاهی شهر یزد طی سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۲ ۱۳۵
- جدول شماره ۳۷: درصد اختصاص یافته به هر کلاس حرارتی در سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۸۲ در شهر یزد ۱۳۷
- جدول شماره ۳۸: روند تحولات اشتغال در بخشهای اقتصادی شهر یزد (۸۵-۱۳۵۵) ۱۴۰

فهرست نقشه‌ها

صفحه

- نقشه شماره ۱: نمایش رشد افقی شهر یزد در ادوار مختلف تاریخی تا سال ۱۳۸۵ ۳۸
- نقشه شماره ۲: نمایش محدوده مرکز - پیرامون در شهر یزد ۴۶
- نقشه شماره ۳: موقعیت جغرافیایی استان، شهرستان و شهر یزد در نقشه تقسیمات کشوری (۱۳۸۵) ۴۷
- نقشه شماره ۴: عوارض ژئومورفولوژیک و شیب بندی حوضه دشت یزد - اردکان ۴۹
- نقشه شماره ۵: توزیع جغرافیایی آبادهای پیرامون شهر یزد و مسیر قنوات ۵۴
- نقشه شماره ۶: حد گسترش افقی شهر یزد تا پیش از اسلام ۵۹
- نقشه شماره ۷: حد گسترش افقی شهر تا اوایل دوره اسلامی ۶۱
- نقشه شماره ۸: حد گسترش افقی شهر در زمان آل کاکویه و اتابکان ۶۳
- نقشه شماره ۹: حد گسترش افقی شهر در پایان دوره آل مظفر ۶۵
- نقشه شماره ۱۰: حد گسترش افقی شهر در دوره گورکانیان ۶۷
- نقشه شماره ۱۱: حد گسترش افقی شهر در دوره صفویه ۶۸
- نقشه شماره ۱۲: حد گسترش افقی شهر در دوره زندیه و قاجاریه ۷۰
- نقشه شماره ۱۳: حد گسترش افقی شهر در دوره پهلوی ۷۲
- نقشه شماره ۱۴: محدوده قانونی شهر در سالهای ۱۳۶۲ و ۱۳۸۵ ۸۱
- نقشه شماره ۱۵: محدوده اراضی الحاقی به محدوده قانونی شهر و محدوده اراضی تغییر کاربری یافته ۸۹
- نقشه شماره ۱۶: توزیع اراضی واگذاری در فاصله سالهای ۸۵-۱۳۶۲ درون محدوده قانونی شهر یزد ۹۴
- نقشه شماره ۱۷: نمایش افزایش محدوده شهر طی سالهای ۸۵-۱۳۶۲ از طریق اضافه سطوح پیشنهادی طرح جامع تجدید نظر ۱۳۶۲ ۹۶
- نقشه شماره ۱۸: توزیع جغرافیایی مناطق مهاجرنشین در انطباق با محدوده‌های قانونی مصوب طرح جامع تجدید نظر و محدوده اراضی الحاقی آزادشهر ۹۸
- نقشه شماره ۱۹: توزیع جغرافیایی روستاهای ادغام شده در محدوده قانونی شهر یزد در فاصله سالهای ۸۵-۱۳۶۲ ۱۰۲
- نقشه شماره ۲۰: جهات و حجم حرکات مردم از محدوده مرکز شهر یزد به سمت محدوده پیرامون ۱۰۴
- نقشه شماره ۲۱: توزیع جغرافیایی اراضی مخروبه، متروکه و بایر در محدوده مرکز شهر یزد در سال ۱۳۸۵ ۱۰۶
- نقشه شماره ۲۲: توزیع جغرافیایی اراضی بایر درون محدوده قانونی شهر یزد در سال ۱۳۸۵ ۱۱۸
- نقشه شماره ۲۳: شماره گذاری خیابانهای اصلی واقع در محدوده مرکز و پیرامون شهر یزد ۱۲۸

- نقشه شماره ۲۴: توزیع جغرافیایی اراضی کشاورزی شهر یزد در تصویرماهواره‌ای سال ۱۳۶۵ و ۱۳۸۲ ۱۳۳
- نقشه شماره ۲۵: توزیع مناطق بدون پوشش گیاهی و دارای پوشش گیاهی شهر یزد در سال ۱۳۶۵ و ۱۳۸۲ بر اساس مقدار NDVI ۱۳۴
- نقشه شماره ۲۶: توزیع جغرافیایی طبقات مختلف دمایی شهر یزد در سال ۱۳۶۵ و ۱۳۸۲ ۱۳۸

فهرست نمودارها

صفحه

- نمودار شماره ۱: روابط علت و معلول مشکلات شهری ناشی از شهرنشینی و گسترش سریع شهرهای ایران
- نمودار شماره ۲: نمایش سلسله مراتبی علل گسترش بی‌رویه شهر تهران
- نمودار شماره ۳: ارتباط میان نرخ رشد استقرار جمعیت در فاصله سالهای ۲۰۰۰-۱۹۹۱ و تخریب جنگلها در سائوپولو بر حسب درصد در سال
- نمودار شماره ۴: روند رشد اندازه و جمعیت شهر یزد در فاصله سالهای ۸۵-۱۳۴۵
- نمودار شماره ۵: پارامترهای دمایی ایستگاه سینوپتیک شهر یزد (۸۵-۱۳۵۵)
- نمودار شماره ۶: معدل بارش ماهانه ایستگاه سینوپتیک شهر یزد (۸۵-۱۳۵۵)
- نمودار شماره ۷: تقسیمات داخلی مناطق سه گانه شهر یزد در سال ۱۳۸۵
- نمودار شماره ۸: فرآیند عمومی روش تحقیق
- نمودار شماره ۹: فرآیند و مدل تحلیلی تحقیق
- نمودار شماره ۱۰: تغییرات تراکم ناخالص جمعیتی در شهر یزد ۸۵-۱۳۴۵
- نمودار شماره ۱۱: میانگین زمان انواع سفر در محدوده مرکز و پیرامون شهر یزد در سال ۱۳۸۵
- نمودار شماره ۱۲: میانگین درصد نوع وسیله مورد استفاده برای انواع سفرهای شهری در مرکز و پیرامون شهر یزد در سال ۱۳۸۵
- نمودار شماره ۱۳: روند تغییرات میانگین مساحت زمین قطعات مسکونی در پیرامون شهر یزد (۶۲-۱۳۸۵)
- نمودار شماره ۱۴: درصد مساحت اختصاص یافته به کلاسهای حرارتی در سالهای ۱۳۶۵ و ۱۳۸۲ در شهر یزد
- نمودار شماره ۱۵: روند تحولات تعداد شاغلین بخشهای مختلف اقتصادی در شهر یزد (۵۵-۱۳۸۵)

مقدمه

شهر عالی‌ترین مکان تجمع زیستی انسان از آغاز زندگی وی تاکنون بوده‌است. روی آوردن انسان به زندگی شهری یکی از مقاطع مهم تاریخ بشریت و شهر برآیند و تجسم مناسبات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی هر دوره است. پیدایش و تطور شهرها امری بطئی و بازتاب غیرارادی نیازهای زندگی در شهرها بوده که در هماهنگی با طبیعت و تحت سلطه قدرت سیاسی و اقتصادی شهر تکامل یافته‌است. به مرور و بخصوص پس از انقلاب صنعتی عواملی چون افزایش چشمگیر جمعیت، فنآوری، انباشت سرمایه، تمرکز تولید، رشد صنایع و مناسبات بازرگانی، تحرکات جمعیتی، ... و نهایتاً تحرک و پویایی روز افزون حیات شهری تعادل پایدار شهرهای قدیمی را ناپایدار و آنها را با رشد سریع روبرو ساخت (یاراحمدی، ۱۳۷۸: ۱).

رشد و توسعه شهری همه جانبه و فراگیر، فرآیندی در حال تکوین و گریزناپذیر است که در کلیه کشورهای جهان جریان دارد (پاتر و ایوانز، ۱۳۸۴: ۱۸). آمار تحولات جمعیتی نشان می‌دهد جمعیت جهان طی دو قرن گذشته رو به تمرکز در شهرها داشته‌است. بین سالهای ۱۸۰۰ تا ۲۰۰۵ جمعیت جهان از ۸۹۰ میلیون نفر به ۶/۴۶۵ میلیارد نفر افزایش یافت. درحالی‌که طی همین دوره جمعیت نقاط شهری از ۲۷ میلیون نفر به بیش از ۳ میلیارد نفر رسیده‌است. بعبارت دیگر، طی این دوره جمعیت جهان تنها ۷/۳ برابر گردیده اما، جمعیت نقاط شهری آن بیش از ۱۱۱ برابر شده که علاوه بر نقش افزایش طبیعی آن باید به افزایش لجام گسیخته جمعیت شهرها بر اثر مهاجرت‌های روستا-شهری اشاره کرد (حسین زاده دلیر و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۶۱) شهرنشینی سریع در تمام کشورهای دنیا- هر چند با تفاوت زمانی کم یا زیاد، پیموده شده یا در حال پیمودن است. تمرکززدایی جمعیت از مراکز شهرها به سبب گرانی بهای زمین و فشار تراکم مؤسسات تجاری و خدماتی در آنها و در نتیجه زوال مراکز تاریخی- فرهنگی شهرها و در پی آن حومه‌نشینی جمعیت، همچنین انتقال مراکز کار و فعالیت در پی ایجاد سیستم‌های مدرن حمل و نقل از مراکز شهرها به حاشیه آنها در جریان است (باستیه و دزر، ۱۳۷۷). در این میان شهرهای کشور ما نیز از این قاعده مستثنی نبوده و هر چند با تأخیر زمانی، حرکت در این مسیر را آغاز نموده‌اند. مسیری که به موجب آن، تغییرات تدریجی جمعیت شهر همراه با تحول آرام ساختار و گستره فیزیکی شهر رها شده و افزایش

ناگهانی جمعیت ناشی از افزایش نرخ رشد طبیعی و مهاجرت به شهرها به همراه مسئله افزایش شتاب و سرعت در رشد افقی گریبانگر شهرهایمان شده است.

طی ۵ دوره سرشماری گذشته (۸۵-۱۳۴۵)، جمعیت شهری ایران به ترتیب دارای رشد متوسط سالانه ۴/۹، ۵/۴، ۳/۴۷ و ۱/۶۱ بوده است.^۱ این رشد سریع جمعیت شهری طی دهه‌های اخیر، پیامدهای چندی را برای شهرهای کشور به ارمغان آورده است که از جمله می‌توان به پیدایش نواحی شهری بزرگ، مشکلات تأمین مسکن شهری، عدم تعادل در نظام سلسله مراتب شهری ایران، افزایش سهم روستاهای خالی از سکنه (زیاری، ۱۳۷۹: ۸۲) و از جمله بزرگ شدن سریع اندازه و اندام شهرها اشاره کرد. شهر یزد نسبت به روند کلی نظام شهرنشینی شهرهای کشور از آهنگ رشد جمعیتی نسبتاً پایین تری برخوردار بوده است. چنانکه در فاصله چهار دهه گذشته (۸۵-۱۳۴۵) به ترتیب از رشد جمعیتی ۳/۸، ۵/۴، ۳/۲ و ۲/۸ درصد برخوردار بوده، اما گستره فیزیکی آن از ۷۰۰ هکتار در سال ۱۳۴۵ به ۱۱۳۹۵/۴ هکتار در سال ۱۳۸۵ رسیده است. لذا، این اندیشه که عواملی فراسوی رشد جمعیتی موجبات رشد افقی سریع شهر یزد^۲ را فراهم ساخته در ذهن شکل گرفت و مبنای انجام تحقیق حاضر را فراهم ساخت. ناگفته نماند که موضوع رشد اندازه و اندام شهر فی نفسه یک مسئله بشمار نمی‌رود. لیکن ترکیب آن با مقوله زمان یا بعبارتی «سرعت یافتن رشد افقی شهر» در مقایسه با رشد سایر ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و سیاسی شهر است که می‌تواند آنرا بعنوان یک مسئله و مشکل مطرح نماید و باید از آن جلوگیری یا ساماندهی گردد و این امر به مدد شناخت عوامل بوجود آورنده و اثرات بجا مانده آن میسر می‌شود.

تحقیقات متعددی در قالب رسالات، پایان‌نامه‌ها، مقالات و طرحهای پژوهشی اقدام به شناسایی علل یا پیامدهای این پدیده در برخی از شهرهای ایران نموده‌اند. لیکن، در پژوهش حاضر علاوه بر این که هر دو موضوع بصورت توأم در شهر یزد مورد بررسی قرار گرفته، اقدام به ارائه راهکارهای عملی ساماندهی آن گردیده است.

تحقیق حاضر در چهار قسمت به شرح زیر تدوین یافته است:

۱- مقادیر تعداد و رشد جمعیت شهری ایران و شهر یزد از نتایج سرشماریهای عمومی نفوس و مسکن سالهای ۱۳۴۵ تا ۱۳۸۵ استخراج شده است.
 ۲- منظور از رشد افقی شهر یزد افزایش در اندازه کمی مساحت شهر از طریق جابجایی محدوده قانونی یا تشکیل بافتهای جدید شهری درون این محدوده می‌باشد.

- قسمت اول به بررسی منابع مربوط به موضوع رشد افقی سریع شهرها شامل تئوریه‌ها، سوابق و یافته‌های پژوهش‌های پیشین اعم از داخلی و خارجی جهت استفاده در مراحل مختلف تحقیق و نیز گسترش ادبیات موضوع اختصاص دارد. در پایان این قسمت مسئله، اهداف و فرضیات تحقیق ارائه شده‌است.
- قسمت دوم تحقیق، شامل مواد و روش‌های پژوهش می‌باشد که خود از دو فصل مجزا تشکیل شده‌است:

فصل اول آن به شناخت محیط جغرافیایی پژوهش یعنی شهر یزد اختصاص دارد. در این فصل، ابتدا ویژگی‌ها و مشخصات جغرافیایی شهر یزد (ویژگی‌های طبیعی و انسانی) اعم از موقعیت جغرافیایی، ویژگی‌های توپوگرافیکی و ژئومورفولوژیکی و... با تأکید بر نقش این عوامل در رشد و گسترش افقی شهر در جهات مختلف جغرافیایی مورد مطالعه قرار گرفته و سپس چگونگی رشد افقی این شهر در دوره‌های تاریخی گذشته و گونه‌های رشد افقی آن بررسی شده و نهایتاً، با استفاده از معیارها و شاخص‌های رشد افقی سریع شهرها، موضوع سرعت گرفتن رشد افقی شهر یزد در محدوده زمانی تحقیق (۸۵-۱۳۶۲) مورد بررسی قرار گرفته‌است.
- در فصل دوم از قسمت دوم؛ محدوده مکانی و زمانی تحقیق، روش‌های تحقیق مورد استفاده، انواع داده‌ها، منابع و ابزارهای گردآوری آنها و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها معرفی شده‌است.
- قسمت سوم به ارائه یافته‌ها و بحث پیرامون یافته‌های بدست آمده اختصاص دارد. در فصل اول، یافته‌ها و اطلاعات بدست آمده بصورت جداول، نمودارها و نقشه‌ها همراه با توضیحات و تحلیل‌های لازم در ارتباط با آنها ارائه شده و در فصل دوم، یافته‌های تحقیق در ارتباط با هر فرضیه و یافته‌های سایر تحقیقات پیشین مورد بحث قرار گرفته‌است. بعبارت دیگر، در این فصل با توجه به فرضیات تأیید شده، علل و پیامدهای واقعی رشد افقی سریع شهر یزد در فاصله سالهای ۸۵-۱۳۶۲ مشخص شده‌اند.
- در قسمت چهارم، مهمترین نتایج در رابطه با قسمت‌های مختلف تحقیق و پیشنهادات مربوط به ساماندهی رشد افقی سریع در شهر یزد ارائه شده‌است.

قسمت اول: بررسی منابع (پایه‌های نظری و پیشینه پژوهش)

۱-۱ پایه‌های نظری

بررسی پیشینه پژوهش در حقیقت نقطه جهشی است برای کارهایی که هم باید مبتنی بر آن باشد و هم آنرا گسترش دهد (هومن، ۱۳۶۶: ۶۸). بر این اساس، لازم است با مطالعه منابع مختلف بویژه منابع خارجی هم پیشینه نظری تحقیق شامل تئوری‌هایی که توسط صاحب نظران و اندیشمندان در خصوص موضوع پژوهش مطرح شده‌اند، و هم سوابق تاریخی مطالعات مربوط به موضوع شامل یافته‌های پژوهشهایی که توسط محققین داخلی و خارجی انجام گرفته، ارائه شوند.

۱-۱-۱ نظریات رشد افقی شهر

۱-۱-۱-۱ نظریات رشد با تأکید بر ساختار فضایی - اجتماعی شهر

مطالعات علمی پیرامون مبانی و الگوهای رشد شهری از اوایل قرن نوزده آغاز و منجر به ارائه نظریات متعددی در این زمینه شد. اولین نظریه‌ها با تأکید بر ساختار فضایی - اجتماعی شهرها، توضیحی از الگوهای رشد افقی شهر و ساخت داخلی آنرا بطور همزمان ارائه کردند:

- **نظریه رشد متحدالمرکز:** ارنست برگس^۱ در تئوری «دوایر متحدالمرکز» با مطالعه شهر شیکاگو، گسترش افقی آنرا بصورت دوایر متداخل نشان داد. بگونه‌ای که با گذشت زمان و رشد تدریجی شهر بر اثر تعدد و تنوع در فعالیتهای شهر و رشد طبیعی جمعیت و مهاجرت به شهر، فضا برای ساکنان دایره اول تنگ شده و دایره اولی را دایره دوم احاطه و با ادامه این روند دایره دوم را نیز بترتیب دوایر بعدی احاطه می‌کنند. رشد شهر از یک هسته اولیه آغاز و بصورت دوایر متحدالمرکز به سمت پیرامون گسترش می‌یابد. طی این فرآیند، بتدریج منطقه مسکونی دایره اول تخلیه و جای آنها را مؤسسات و دفاتر بازرگانی و صنعتی اشغال می‌کنند. با گسترش شهر و فعالیتهای مورد نیاز، ساکنین لایه دوم واحدهای مسکونی خود را تخلیه و لایه سوم را برای سکونت انتخاب می‌کنند. بخشی از واحدهای مسکونی واقع در لایه دوم به اشغال افراد فقیر درآمده و مساکن محقر و آلوده و محلات ویژه سیاهان، ایتالیائها چینی‌ها و... در این لایه شکل گرفته و بخشی هم به تصرف مراکز صنعتی، بازرگانی و انبارهای بزرگ کالا در می‌آید و در نتیجه مرکز شهر زیبایی و عظمت سابق خود را از دست داده به محلات پژمرده و گاهی

1- Ernst Burges

مخروبه تبدیل می شود. سپس به تدریج لایه چهارم هم توسط طبقه پردرآمد شهری تشکیل و در نهایت لایه بیرونی و پنجم با استقرار افرادی که برای انجام فعالیتهای روزانه و اشتغال حرکت پاندولی به مرکز شهر دارند، شکل می گیرد (Murphy, 1966:208-209).

– **نظریه رشد قطاعی:** تئوری همرویت^۱ متأثر از نظریه ارنست برگس بود با این تفاوت که وی به رشد کاملاً دایره‌ای و هماهنگ شهر در تمام جهات معتقد نبوده و رشد و گسترش افقی شهر را در طول راههای اصلی به شکل قطاعی از دایره و در قالب نظریه «ساخت قطاعی شهر» مطرح می نماید. نکته مورد توجه در این نظریه، افزایش در اندازه شهر از طریق جدایی گزینی گروههای اجتماعی با استقرار در قطاعهای اختصاصی با توجه مزیت مکانی آنها در ارتباط با عوامل طبیعی است (Ibid:212). از نظر هوور^۲ فرسودگی و خرابیهای مسکن در منطقه تحول شهرها ناشی از رشد عمودی شهر در هسته، کند شدن توسعه و کاهش قیمت املاک به طور مطلق و پیدایش اتومبیل بوده و در نتیجه واحدهای مسکونی ارزان قیمت مرکز شهر را مورد توجه مهاجران روستایی و مردم کم درآمد قرار می دهد. فشار جمعیت برای سکونت موجب جابجا شدن افراد بصورت قطاعهای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در پیرامون شهر می شود (شکویی، ۱۳۷۴: ۳۲-۵۳۱).

– **نظریه رشد ستاره‌ای:** وارنر^۳ و اسپنگلر^۴ بر وابستگی میان مسیرهای حمل و نقل شعاعی و گسترش شهر به پیرامون خود در طول این مسیرها به شکل ستاره‌ای تأکید نمودند. از یک سو مسیرهای حمل و نقل اعم از خطوط آهن و بزرگراهها معمولاً به شکل شعاعی بوجود می آیند و از دیگر سو رشد شهر در پیرامون و اطراف این مسیرها، با توجه به شرایط طبیعی متفاوت بخشهای مختلف پیرامون شهر و وجود موانع طبیعی (همچون پرتگاهها، تپه‌ها، توده‌های آب، شیبهای تند و...) در برخی نقاط و برعکس امکانات بخشهای دیگر (مانند دسترسی به مسیرهای حمل و نقل، زمینهای باارزش و...) ظرفیت و کشش هر بخش برای رشد و گسترش شهر متفاوت بوده و بالطبع شهر دقیقاً به فرم دایره‌ای-چنانکه برگس مطرح می نماید- رشد نمی کند، بلکه به صورت ستاره‌ای شکل گسترش می یابد (شکویی، ۱۳۷۴: ۵۱۹-۵۱۸).

– **نظریه رشد چند هسته‌ای:** از نظر هاریس و اولمن^۵ رشد افقی شهر با اشغال زمینهایی در اطراف چند

1 -Humer Hoyt

2 - Em. Hoover

3- Warner

4 -Spengler

5-Harris & Ullman

هسته مستقل شهری ظاهر می‌شود نه در اطراف یک هسته یا مرکز معین. حتی ممکن است شهر در زمان شکل‌گیری با هسته‌های متعدد بوجود آید و یا آنکه هسته‌ها در مراحل مختلف رشد و تخصص‌یابی شهر در فعالیت‌های مختلف در اثر ایجاد یا انتقال کارکردهای جدید بوجود آیند (منبع قبل: ۵۲۲-۵۲۰). هارولد می‌برد زایش هسته‌های جدید رشد بر عامل استفاده از اتومبیل تأکید دارد. زیرا اتومبیل سهولت می‌تواند فعالیت‌های شهری را به حاشیه بیرونی و حتی در مسیر بزرگراه‌های میان دو شهر انتقال دهد و گسترش افقی آنها را دامن بزند (Mayer, 1964:157). چورلی و هاگت در روند رشد شهرها به رشد شهر در اطراف چند هسته و در ارتباط با گستره فیزیکی، جمعیت و عوامل تاریخی اشاره دارند (1968:342).

۱-۱-۲ نظریات رشد با تأکید بر رشد اقتصادی

بخش دیگری از نظریات به پدیده رشد شهر از دیدگاه اقتصادی نگریسته و تلاش کرده‌اند رشد فضای شهر را در کلیت اقتصادی‌اش توضیح دهند:

- **نظریه اقتصاد پایه:** این تئوری با تقسیم فعالیت‌های شهر به دو بخش پایه و غیرپایه^۱، رشد شهر را وابسته به نسبت میان این دو فعالیت می‌داند به نحویکه هر چه میزان فعالیت پایه بیشتر باشد، رشد شهر بیشتر است. بخش غیرپایه وابسته به فعالیت بخش پایه خواهد بود و ایجاد اشتغال در فعالیت‌های پایه تقاضا برای محصولات بخش غیرپایه‌ای را فراهم خواهد کرد. در نتیجه تزریق هر اشتغال پایه به شهر، تقاضا برای کالاها و خدمات و در نتیجه تقاضا برای فعالیت غیرپایه افزایش می‌یابد. این مطلب به مفهوم افزایش کل اشتغال در شهر و جذب جمعیت شاغل و سرانجام افزایش جمعیت شهر می‌باشد (Glasson, 1978:81-83).

- **نظریه رشد کینزین (تحلیل درآمد شهری):** این نظریه بر رشد و گسترش شهر در یک ناحیه شهری در ارتباط با جریانات پولی تأکید دارد. ممکن است سرمایه‌گذاری و پس‌انداز برای استفاده در داخل شهر باقی بماند یا از آن خارج شود. سرمایه‌گذاری در یک شهر در واقع نوعی تزریق جریان پول به این شهر است در حالی که پس‌انداز نوعی خارج شدن پول از آن محسوب می‌شود. حال اگر افزایش در جریان چرخش پول بین تولیدکننده و مصرف‌کننده، جریان‌های ورود و خروج پول از شهر، افزایش یا کاهش در سرمایه‌گذاری و یا برعکس در پس‌انداز ایجاد گردد، در آمد ناحیه شهری تغییر خواهد کرد. تغییر در درآمد شهر ناشی از افزایش اولیه جریان پول در داخل یک ناحیه شهری بر متغیرهای اشتغال،